

АУДИТОРСЬКА ДІАГНОСТИКА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ

УДК 657.4

Малишкін О.

*кандидат економічних наук,
аудитор, доцент кафедри аудиту
ДВНЗ КНЕУ імені Вадима Гетьмана*

Постановка проблеми. Незалежна аудиторська перевірка показників податкових декларацій передбачає цілу низку заходів аудитора щодо встановлення ступеня довіри до системи внутрішнього контролю підприємства платника податків. Ступінь довіри, у свою чергу, впливає на ступінь аудиторського ризику, що є важливим чинником ефективності аудиту.

Мета статті. Полягає у дослідженні способів вивчення прийомів системи внутрішнього контролю підприємства при перевірці податкового обліку та звітності з боку незалежного аудитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій і ступень розробленості проблеми. У вітчизняній літературі, переважно навчальній, достатньо повно описано зазначені питання відносно перевірок фінансової звітності. Зокрема, можна виділити роботи Я. Гончарука, Я. Петракова, О. Петрик, В. Рядської, В. Рудницького. У той же час, аналогічні аспекти щодо податкової звітності залишаються «білою плямою» методики аудиту. Не видала жодного рекомендаційного матеріалу і Аудиторська палата України. Практикуючі аудитори України застосовують здебільше метод «проб та помилок», ніж науково обґрунтовані рекомендації.

Виклад основного матеріалу. В методичному аспекті система внутрішнього контролю може включати в себе такі елементи оцінки: система бухгалтерського фінансового обліку і фінансової звітності; система податкового обліку (податкових розрахунків) та податкової звітності; контрольне середовище; процедури контролю; практичні дії керівництва платника податку, які спрямовані на встановлення й підтримку системи внутрішнього контролю.

Розглянемо з початку вимоги до вивчення системи внутрішнього контролю, а потім — до кожного з зазначених елементів.

Процедура вивчення і оцінки системи внутрішнього контролю є обов'язковою при проведенні аудиту незалежно від характеристики клієнта та виду аудиторських послуг. У практиці, як правило, це здійснюється на етапі планування або, переважно, на етапі дослідження даних обліку і звітності.

Маючи у своєму розпорядженні матеріали дослідження, виконаного перед укладанням договору на етапі планування, звіт попереднього аудитора, інші матеріали, аудитор вивчає та уточнює ступінь ефективності системи внутрішнього контролю платника податків. Прийоми такого вивчення наведено на рисинку.

Зважаючи на те, що в системі внутрішнього контролю значне місце займає система бухгалтерського обліку, аудиторі слід окремо виділити питання з її вивчення і оцінки її впливу на якісні характеристики показників оподаткування.

Важливим з методичних позицій виступає з'ясування ступеня співвідношення контрольних заходів з боку аудитора щодо перевірки фінансового та податкового обліку. На думку Д. Свідерського, при перевірці ПДВ з арсеналу

аудиторських доказів аудитор повинен відібрати ті, які забезпечать вищу якість аудиту, і які є більш доказовими, достовірними та доречними [7, с. 41].

При цьому зазначений автор в програмі аудиту ПДВ наводить ті напрями перевірки, які повністю лежать у площині податкового обліку і податкової звітності. Такий підхід є обґрунтованим. Адже суми податкових зобов'язань та податкового кредиту визначають саме в системі податкових реєстрів та документів.

Рис. Прийоми вивчення системи внутрішнього контролю підприємства при перевірці податкового обліку та звітності

Водночас, автор протирічить сам собі, коли серед джерел інформації зазначає також бухгалтерські реєстри аналітичного та синтетичного обліку, включаючи Головну книгу по субрахунку 641/ПДВ. Ще більш «бухгалтерський підхід» автор застосовує до методичних прийомів збору аудиторських доказів. Серед останніх переважають прийоми вивчення бухгалтерських джерел: тестування надійності систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю розрахунків з ПДВ; перевірка дотримання

основних облікових принципів по ПДВ; перевірка по суті записів на рахунках бухгалтерського обліку з ПДВ тощо.

Такий підхід є свідченням еkleктичного розуміння систем інформації, в даному випадку з ПДВ, коли в програмі аудиту декларується «податковий підхід», а в джерелах інформації аудиту та методичних прийомах переважає «бухгалтерський підхід». Практика перевірки податків свідчить, що більший ефект дає комбінаційний підхід з переважанням «податкового підходу». Останній

виступає першоосною інформації про задекларовані суми податків (зборів), а «бухгалтерський підхід» – додатковим засобом контролю. Без першого не існує другого. В цьому є аксіома на пряму перевірок податків, зборів, внесків.

Показником того, що аудитор отримав необхідне знання системи внутрішнього контролю можуть бути його знання про недоліки цієї системи, які слід відобразити у програмі аудиту податків. Схема оцінки системи вну-

трішнього контролю в оподаткуванні може бути аналогічною системі контролю з метою аудиту фінансової звітності, які достатньо описані в літературі з аудиту.

Дослідження довели, що однією з важливих складових оцінки внутрішнього контролю є анкетування процедур внутрішнього контролю. Наведемо приклад анкети внутрішнього контролю по операціях на поточних рахунках підприємства (табл.).

Таблиця

Анкета процедур внутрішнього контролю за поточними рахунками ПАТ «АВС»

Складено _____
Виконавець, дата

Перевірено _____
Виконавець, дата

Процеси	Питання	Відповідь	
Санкціонування	Чи тільки керівник має право підпису платіжних документів?	Так	
	Чи усі платіжні доручення підписані керівником?		Ні
Розподіл обов'язків	Чи розподілені обов'язки з заповнення банківських документів та обробки банківських виписок?	Так	
	Чи розподілені обов'язки з обліку банківських операцій та обліку розрахунків з контрагентами, з бюджетом?	Так	
Документування і запис	Чи автоматично здійснюється нумерація банківських документів на підприємстві?	Так	
	Чи застосовується програма «Клієнт–банк»?		Ні
	Чи додаються до виписок банків усі необхідні документи?		Ні
	Чи підписані реєстри обліку виконавцями та головним бухгалтером?	Так	
	Чи в повному обсязі дані виписок банків відображені у регістрах бухгалтерського обліку за кореспондуючими рахунками?	Так	
Контрольні процедури	Чи не було втрат документів або реєстрів обліку?		Ні
	Чи здійснюються у встановленому порядку вивірка даних підприємства та банків щодо залишків на рахунках?	Так	

*Розроблено автором

Після отримання загальної оцінки стану внутрішнього контролю платника податку, аудитор починає аналіз складових (елементів) конструкції такого контролю.

Оцінка систем обліку та звітності. Уяву про системи бухгалтерського фі-

нансового і податкового обліку аудитор одержує в результаті: знайомства з підприємством на етапі підготовки аудиту; первісної оцінки їх ефективності при оцінці рівня аудиторського ризику на різних етапах аудиту – при плануванні аудиту, підтвердження первісної

оцінки при здійсненні тестів контролю і на етапі виконання аудиторських процедур по суті.

Характер, часові рамки й обсяг процедур, виконуваних аудитором з метою розуміння систем бухгалтерського фінансового та податкового обліку, змінюються залежно від багатьох чинників, у тому числі від:

- структури, обсягу, характеру діяльності, територіального розташування підрозділів особи-платника податків; ефективності його комп'ютерної системи;

- застосовуваних засобів внутрішнього контролю;

- форми й змісту документування конкретних засобів внутрішнього контролю;

- аудиторської оцінки невід'ємного ризику.

Розуміння аудитором систем фінансового і податкового обліку, яке є важливим для аудиторської перевірки, як правило, здобувається на основі попереднього досвіду роботи аудитора й доповнюється: запитам до представників керівництва; вивченням документів і записів, створюваних у рамках систем бухгалтерського і податкового обліку; спостереженням за діяльністю важливими операціями підрозділів підприємства; спостереженням за здійсненням комп'ютерної обробки документів; спостереженням за порядком підготовки декларацій посадовою особою платника податку [2, с. 26].

Аудиторів необхідно отримати такий рівень розуміння систем обліку, який є достатнім, щоб визначити: основні групи й типи операцій, здійснюваних платником податків, які мають відображатися в податковому обліку; способи ініціювання та санкціонування таких операцій; способи систематизації первинних документів; способи ведення реєстрів фінансового і податкового обліку; порядок та якість записів в реєстрах (таблицях) податкового обліку; відповідність інформації реєстрів обліку даним декларацій.

Система податкового обліку може вважатися ефективною, якщо в ході

фіксації господарських операцій як в податковому, так і в фінансовому обліку одночасно виконуються такі вимоги: операції в обліку правильно відбивають період їх здійснення; операції в обліку зафіксовані у достовірних сумах; операції методично правильно до діючих законодавчих актів і облікової політики відображені в реєстрах податкового і фінансового обліку; зафіксовані особливості операцій, що мають істотне значення для оподаткування (наприклад, при застосуванні пільг); обмежена можливість зловживань (наприклад, підприємство не застосовує схеми ухилення від оподаткування) [6, с. 133].

Окремому аналізу піддається інформація про застосування механізму податкових різниць з податку на прибуток відповідно до вимог ПКУ та нормативних актів Мінфіну України. Аудитор визначає достатність, дієвість та ефективність цього механізму для формування показників декларації.

Вивчення схем оптимізації податків. Окремо вивчаються схеми мінімізації та оптимізації оподаткування, їх відображення в податковому обліку. Таку інформацію аудитор отримує самостійно або за допомогою посадових осіб підприємства. Оскільки незалежний аудитор, як правило, викликає довіру у платника податків – замовника послуг, йому стають відомими «потаємні» схеми та прийоми оподаткування на конкретному підприємстві, які ведуть до зменшення податкового навантаження. Дослідження свідчать, що, як це не парадоксально, на практиці такі схеми існують поряд зі зразково поставленим обліком. Проблема часто полягає в трактуванні нюансів норм оподаткування в конкретних умовах діяльності платника, що спричиняє можливість оптимізації податків. Проте за певних умов орган ДПС може визнати такі дії платника податку як ухилення від оподаткування.

Аудитор може прийняти або не прийняти застосовані схеми оптимізації оподаткування як законні. У разі їх несприйняття аудитор визначає ступінь викривлень показників податкового об-

ліку і декларацій. В даному випадку показники обліку є вторинними порівняно з прийнятими рішеннями керівництвом платника податку щодо застосування схеми мінімізації/оптимізації.

Дослідження схем мінімізації податків. У варіанті виявлення аудитором схем мінімізації, які побудовані на порушенні норм чинного законодавства, і аудитор чітко висловлює свою думку з цього приводу, показники податкового обліку такого платника вважаються перекрученими. Наприклад, умовно, на металургійному заводі при наявності незвершеного виробництва за технологічною ознакою суми собівартості виробництва за перший квартал звітного року в повному розмірі 1 000 000 грн списують одразу на собівартість реалізації і, відповідно, на фінансовий результат діяльності. При цьому наявним є залишок НЗВ на рахунку 23, який списано у зменшення доходу і, відповідно, прибутку підприємства.

У даному випадку, скоріш за все, йдеться про факт ухилення від оподаткування податком на прибуток на суму НЗВ. Тому на етапі досліджень і завершальному етапі аудитор визначає рівень суттєвості таких перекручень. До розрахунку показника суттєвості слід віднести дві складові: суму перекручень (помилки) та можливий розмір штрафних санкцій. Загальну суму перекручення слід поділити на відповідний базовий показник (наприклад, суму оподаткованого доходу) і розрахувати коефіцієнт суттєвості.

У нашому прикладі сума НЗВ в 1 000 000 грн при ставці податку 19% призвела до зниження суми податкового зобов'язання з податку на прибуток за звітний період (перший квартал) у розмірі 190 тис. грн ($1\,000\,000 \cdot 0,19$). Підприємство мало позитивний результат у декларації за цей квартал. Зазначена сума не була сплачена до бюджету. За розрахунком сума штрафних (фінансових) санкцій з урахуванням пені на дату сплати зобов'язання становить умовно 13 тис. грн. Отже, загальна сума втрат платника у звітному періоді після за-

стосування штрафної санкції дорівнює 203 (190 + 13) тис. грн. При значенні суми оподаткованого доходу у 20 000 тис. грн відсоток суттєвості становить 1,01% [3, с. 33].

Базовим показником порівняння для ПДВ доцільно застосовувати загальну суму податкового зобов'язання, яка відображується у підсумку розділу I декларації з ПДВ. Для податку на прибуток — суму оподаткованого доходу (рядок 01 декларації). По інших податках — величину об'єкта оподаткування.

Отже, в процедурах аудиторської перевірки податків рівень суттєвості слід розраховувати в два етапи:

— планування — аудитор намагається оцінити ризик невиявлення помилок та перекручень даних фінансового та податкового обліку щодо оподаткованих операцій;

— дослідження — відповідно до оцінених ризиків можливо застосування штрафних санкцій до платника з боку податкового органу, аудитор приймає рішення щодо суттєвості виявлених сум відхилень. Під суттєвістю в даному випадку слід розуміти ступінь впливу величини втрат платника податку від застосування санкції на доходи/прибуток підприємства.

Напрактиці існують чинники, які ускладнюють аудиторську оцінку відхилень від законодавчих норм, а саме:

1) за багатьма позиціями оподаткування відсутня чітка нормативна база;

2) окремі позиції законодавства є предметом дискусій в середовищі фахівців;

3) з часом змінюється трактування податковим органом однієї і тієї самої норми закону;

4) відсутність або несталість судових рішень з окремих спірних питань оподаткування. Зазначені чинники аудитор бере до уваги при аналізі кожного конкретного випадку помилок у системі інформації платника податку.

Помилку в обліку та звітності аудитор трактує як відхилення від законодавчих норм оподаткування, які виражені в конкретній сумі податку. Помил-

ки — процес двосторонній, тому вони можуть спричинити як недоврахування, так і зайве нарахування податку. Виходячи із законодавчих вимог перша група помилок (недоврахування) є небезпечною, оскільки пов'язана із можливими санкціями з боку ДПС. Тому аудитор має застерегти платника податку від загрози можливого застосування штрафних санкцій. За другою групою помилок (зайве нарахування) аудитор готує пропозиції (меморандум) замовнику. Сума зайвих нарахувань податків може трактуватися як резерв оподаткування. Проте рішення про використання пропозицій аудитора приймається безпосередньо платником-замовником.

Оцінка системи обліку замовника аудитором пов'язана зворотньо пропорційно із оцінкою якості аудиту з боку замовника. Якщо при традиційному аудиті фінансової звітності замовник практично не впливає на якість аудиту (це заборонено стандартами аудиту), не надає йому оцінки, то аудиту податкових декларацій притаманно, навпроти, підвищений ступінь відповідальності аудитора за результати перевірки і можливість штрафних санкцій за неякісну перевірку [4, с. 53]. Такі обставини спонукають аудитора встановлювати тісний контакт з посадовими особами платника податку для з'ясування повноти і достовірності даних податкового обліку, наявність «підводних каменів» тощо.

При цьому під санкцію ДПС може потрапити рішення платника податку як результат: слідування рекомендаціям аудитора; самостійної позиції; невиявленої під час аудиту помилки (аудитор припустився помилки).

Відповідальність аудитора за наслідки кожного з варіантів подій бажано прописати в угоді на аудиторську перевірку із зазначенням рівня матеріальної (фінансової) відповідальності аудитора у разі застосування санкцій до замовника з вини аудитора, наприклад, у відсотках до суми гонорару аудитора.

Оцінка контрольного середовища. Відповідно до МСА 315 «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень

через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища» (видання 2010 р.) компонентами внутрішнього контролю зазначено: середовище контролю, процес оцінки ризиків, інформаційна система, заходи контролю та моніторинг. Розглянемо кожний компонент з точки зору імплементації до умов аудиту податків.

Середовище контролю. В МСА наголошується на двох аспектах: чи підтримується на підприємстві культура чесності й етичної поведінки персоналу та керівного складу; чи створюють у сукупності елементи середовища контролю прийнятну основу для інших компонентів внутрішнього контролю. Відносно аудиту податків ці аспекти є надзвичайно актуальними, оскільки дотримання чесності й етичної поведінки управлінського персоналу підприємства сприяє найкращому виконанню податкового обов'язку [5].

Крім етичних моментів важливо з'ясувати рівень компетентності персоналу. В літературних джерелах до персоналу виставляється вимога щодо довіри йому з позицій професійного підходу. Якщо персонал не відповідатиме вимогам професійності, вся система контролю може бути неефективною, навіть якщо інші складові системи будуть правильно організовані. Права й обов'язки кожного співробітника повинні бути чітко сформульовані в посадових інструкціях. Особливу увагу в них слід приділити формулюванням функцій щодо ведення податкового обліку, оскільки в посадових інструкціях або взагалі вони не згадуються, або недостатньо повно описані [1, 2,6].

Процес оцінки ризиків. Аудитор повинен розуміти, які бізнес-ризиків є характерними для підприємства, їх значущість, ймовірність їх виникнення. Зазначені компоненти є важливими для аудиту фінансової звітності. Водночас, бізнес-ризиків, як досліджено, мають значно менший вплив на податкову звітність. Це пов'язано з тим, що правила складання такої звітності, на відміну від фінансової звітності, є більш ви-

значеними (детермінованими) і ґрунтуються на нормах ПКУ, які не припускають множинного трактування або застосування іншого правила оподаткування.

З іншого боку, в Україні ще мають місце факти ухиляння від нарахувань податків. Такі аспекти бізнес-процесу також є певною ознакою ризиків. Проте вони мають іншу природу — свідому дію керівництва платника податку. Цей характер ризику також слід брати до уваги під час перевірки системи оподаткування.

Інформаційна система. У пп. 18 і 19 МСА 315 акцентується увага на впливі процедур інформаційних технологій (ІТ) на показники фінансової звітності. Для податкової звітності умови ІТ, їх вплив на показники також є актуальними. Тому доречним буде включення цього питання до анкетування системи внутрішнього контролю платника податків [5].

Заходи контролю та їх моніторинг. Суттєвим є те, що заходи контролю виступають «наріжним каменем» достовірності звітних даних. Тому аудитор має отримати розуміння таких заходів на підприємстві. Це можуть бути системні або разові інвентаризації активів та зобов'язань, звірки взаєморозрахунків контрагентів тощо. До контрольного заходу ми б віднесли також факт перевірки показників декларацій податковим органом та службою внутрішнього аудиту (контролю, моніторингу). Важливим є з'ясування впливу таких заходів на достовірність показників податкових декларацій. Вони сприяють посиленню їх достовірності і аудитор має врахувати такі чинники під час виставлення оцінки системі внутрішнього контролю підприємства.

Організація системи внутрішнього аудиту є суттєвим чинником якості контрольних функцій, здійснюваних платником податків, спираючись на внутрішні ресурси. Аудиторів рекомендується ознайомитися з положенням про службу внутрішнього аудиту (контролю, моніторингу) і фактично виконуваними функціями такого підрозді-

лу шляхом аналізу звітів підрозділу про виконану роботу.

Особливості внутрішнього контролю проявляються у тих підприємств, які передають частину облікових і контрольних функцій на обслуговування іншою організацією. За таких умов слід керуватися МСА 402 «Аудиторські міркування стосовно суб'єктів господарювання, які звертаються до організацій, що надають послуги» (видання 2010 р.). Цей МСА розглядає відповідальність аудитора у випадках, якщо суб'єкт господарювання використовує послуги сторонніх організацій. В МСА 402 наведені приклади щодо надання послуги з дотримання податкового законодавства (податковий консалтинг) або контролю за зберіганням активів [5]. До цього можна додати послуги з аутсорсингу. Послуги, що надає стороння організація, є частиною інформаційної системи користувача — замовника аудиту.

Однією з вимог цього МСА є розуміння аудитором сутності послуг, що надаються сторонніми організаціями. Зокрема, згідно з п. 11 МСА 402 аудитор повинен визначити ступінь впливу на доречні для аудиту заходи внутрішнього контролю користувача. При цьому в п. 16—17 цього МСА рекомендується застосовувати відповідні тести заходів внутрішнього контролю [5].

По завершенні підготовчого періоду аудитор резюмує позитивні та негативні чинники, які впливають на якість системи внутрішнього контролю. Таку оцінку доцільно давати по кожному податку (збору) та в цілому по системі оподаткування. Узагальнююча оцінка може бути простою або складною. В першому варіанті вона може бути представлена характеристиками типу «ефективна», «не ефективна». В другому варіанті ефективність може бути виражена в балах. Кожен аудитор обирає той варіант оцінки, який вважає більш обґрунтованим та доречним.

Висновки. Конструкція оцінки системи внутрішнього контролю платника податків в методичному плані включає в себе такі елементи оцінки: системи бух-

галтерського фінансового обліку і фінансової звітності; системи податкового обліку (податкових розрахунків) та податкової звітності; контрольного сер- довища; процедур контролю; практич- них дій керівництва платника податку, які спрямовані на встановлення й під- тримку системи внутрішнього контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аудит оподаткування підприємств: навч. посіб. / О.А. Петрик, Г.М. Давидов, О.Ю. Редько та ін.; за аг. ред. О.А. Петрик; передм. Т.І. Ефіменко. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 352 с.
2. *Бажин И.П.* Налоговый аудит: объект, цели, задачи / И.П. Бажин // *Аудиторские ведомости.* – 2006. – № 4. – С. 15.
3. *Малишкін О.І.* Податковий аудит: намагання узаконення / О.І. Малишкін // *Аудитор України.* – 2009. – № 21–22. – С. 31–33.
4. *Мелехова Т.О.* Розвиток зовнішнього та внутрішнього аудиту податків на підприємствах / Т.О. Мелехова // *Економіка та держава* – 2010. – № 1. – С. 52–56.
5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2010 року. – Ч. I; пер. з англ. – К.: Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2010. – 841 с.
6. *Налоговый учет и аудит: состояние и развитие: [монография];* под. ред. проф. Н.Т. Лабынцева. – Ростов н/Д, 2010. – 259 с.
7. *Свідерський Д.* Організація аудиту звітності з податку на додану вартість / Д. Свідерський // *Бухгалтерський облік і аудит.* – 2012. – № 9. – С. 39–47.